Людмила Павлівна БОРТНІКОВА

кандидат економічних наук,
доцент,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
E-mail: lpb.kneu@gmail.com

МОЖЛИВОСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮГІВ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ ДЛЯ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

Бортнікова Л. П. Можливості глобальних ланцюгів створення вартості для малого і середнього бізнесу. *Економічний аналіз*. Тернопіль, 2018. Том 28. № 4. С. 173-178.

Анотація

Вступ. Малому і середньому бізнесу заважають у приєднанні до глобальних ланцюгів вартості незначні масштаби бізнесу (великі корпорації потребують великих обсягів продукції), відносно вища собівартість продукції, інформаційний вакуум, нестабільність розвитку, обмежені можливості для наукових досліджень, складнощі у доступі до фінансування, слабка інституційна підтримка, а взагалі – неможливість конкурувати з великими фірмами у дослідженнях і виході на світові ринки.

Мета статті полягає в розкритті можливостей та перешкод для малого і середнього бізнесу в Україні в залученні до глобальних ланцюгів створення вартості.

Результати. Значні перспективи для українських МСП в глобальних ланцюгах створення вартості відкриваються у сфері «зелених» інвестицій (виробництво екологічно чистої продукції або енергоефективних пристроїв). Проте в ланцюгах вартості існує серйозна небезпека для бізнесу: кінцевий виробник ставить постачальників у суворі рамки, постачальник фактично втрачає функцію незалежного підприємства, а стає цехом великої корпорації. Роль держави у розвитку експортного потенціалу МСП для залучення у глобальні ланцюги доданої вартості вирішальна, а саме: інформування про можливості участі в глобальних ланцюгах, пільгове фінансування МСП як постачальників, захист інтелектуальної власності МСП та податкові пільги для інноваційних підприємств, субсидії на стандартизацію продукції. Україна має приєднатися до міжнародних стандартів звітності про додану вартість за видами підприємств.

Ключові слова: ланцюги створення вартості; додаткова вартість; малий та середній бізнес; підприємництво.

Liudmyla Pavlivna BORTNIKOVA

PhD in Economics,
Associate Professor,

Kyiv National Economic University Named after Vadym Het'man
E-mail: lpb.kneu@gmail.com

OPPORTUNITIES OF VALUE CREATION GLOBAL CHAINS FOR SMALL AND MEDIUM BUSINESSES

Abstract

Introduction. Small and medium-sized enterprises (SME) face with many obstacles in the process of joining the global value chains. They include small scale of businesses (large corporations require bigger volumes of raw materials), relatively higher production costs, information vacuum, scarce resources for innovations, limited access to finance, weak institutional support, and, in general, the poor ability to compete with large firms in research and entry into global markets.

Purpose. The article aims to reveal the opportunities and barriers for small and medium-sized businesses in Ukraine in the value creation global chain.

Results. Significant prospects for Ukrainian SME in value creation global chains are opening up in the field of green investments (production of environmentally friendly products or energy efficient appliances etc.). However, there is a serious risk to business in value chains: the end-producer puts suppliers in a strict framework, where the supplier actually loses the functions of an independent enterprise, and becomes the "sub-unit" of a large corporation. The

role of the state in developing export potential of SME to integrate them in global value-added chains is crucial, namely, informing about the possibilities of participation in global chains, the preferential financing of SME as participants of chains, protection of intellectual property and tax incentives for innovative enterprises, subsidies for product standardization. Ukraine should join the international standards of value added reporting by type of enterprises.

Keywords: value chain; value added; small and medium business; entrepreneurship.

JEL classification: D02, D24

Вступ

Україна інтегрується з ЄС, але так і не вирішила проблему низької доданої вартості. Зниження рівня концентрації бізнесу в Україні в результаті виходу з ринку великих підприємств та зростання частки малих і середніх фірм супроводжується втратою конкурентних переваг у технологіях і контролю якості, а також коопераційних зв'язків із компаніями, що виготовляють кінцеву продукцію. Підвищення частки малого та середнього бізнесу в чисельності зайнятих та випуску і реалізації продукції в Україні є більшою мірою результатом виходу з ринку великих підприємств або їх переходом у статус середніх підприємств. Потенціал приватної ініціативи в створенні додаткової вартості залишається нереалізованим, переважно через відсутність послідовної державної політики з підтримки вітчизняних товаровиробників, стимулювання експорту продукції з високим ступенем переробки.

Глобальні ланцюги створення вартості є предметом дослідження відомих зарубіжних вчених, починаючи із праць Р. Портера 1970-х років у рамках теорії фірми та конкуренції. Серед новітніх публікацій вітчизняних економістів відзначимо працю Кравцової І. В., яка систематизувала сучасні підходи до вивчення глобальних ланцюгів створення вартості, надала узагальнену методiku їх дослідження, визначила кількісні показники функціонування глобальних ланцюгів створення вартості [5]. Мельник Т. та Конрад Ю. проаналізували можливість залучення національних підприємств у глобальні ланцюги створення вартості в контексті обсягів імпорту у проміжному споживанні в окремих видах діяльності [6]. І. В. Бриль, К. Г. Рябікіна провели порівняльний аналіз визначення та складу доданої вартості підприємств, розглянули методи розрахунку вимірювання економічного прибутку підприємств за фактором доданої вартості [1]. Самойленко Л. Б. з'ясувала, що інтеграція країн у світову економіку відбувається завдяки входженню в глобальні ланцюги доданої вартості [8]. Черних О. В. провів поглиблений аналіз формування доданої вартості продукції на промислових підприємствах та дійшов висновку, що найбільший приріст доданої вартості відбувається на етапі переробки сировини на готову продукцію [8]. Водночас це дослідження не виокремлює малий та середній бізнес.

Мета статті

Мета статті полягає в розкритті можливостей та перешкод для малого і середнього бізнесу в Україні в залученні до глобальних ланцюгів створення вартості.

Виклад основного матеріалу дослідження

Класична модель ланцюга доданої вартості містить усі фази створення продукту – від проектування до збуту і обслуговування кінцевих споживачів. За даними Організації Об'єднаних Націй [10] (табл. 1), більше половини світової торгівлі припадає на проміжні продукти (наприклад, деталі та компоненти, які використовуються як частина виробничого процесу при виробництві кінцевих товарів для кінцевих споживачів). Економіки країн світу значно розрізняються за обсягами і динамікою доданої вартості. За цим показником можна оцінювати глибину економічної кризи, яку пережила країна.

Позитивом є відновлення зростання виробництва в Україні доданої вартості у 2016 році. У вересні 2018 року Уряд України оголосив про необхідність перебудови економіки сировинного типу на економіку доданої вартості [2].

На сьогодні Держстат не надає регулярну звітність про обсяги доданої вартості та експорту в розрізі видів підприємств, виокремлюючи сегмент фізичних осіб-підприємців. Галузева структура доданої вартості (табл. 2) показує домінування оптової та роздрібної торгівлі, а внесок інноваційних галузей є незначним, оскільки в переробній промисловості 29 % вартості дає виробництво харчових продуктів, а 21 % – металургійне виробництво.

У Стратегії розвитку МСП в Україні було наведено такі цифри: суб'єкти середнього підприємництва формують 39,1 % доданої вартості за витратами виробництва, а суб'єкти мікропідприємництва – 8,9 % [7].

Глобальні ланцюги створення вартості (або лаконічно – глобальні ланцюги вартості) містять провідну фірму, багатонаціональну корпорацію, яка виготовляє кінцевий продукт. Така корпорація підтримується обмеженою кількістю відібраних постачальників, які забезпечуються

субпостачальниками, у т. ч. незалежні МСП. Великі компанії мають широке коло постачальників, наприклад, типова американська транснаціональна корпорація витрачає понад 3 млрд дол. на закупівлю матеріалів у більш ніж 6 тис. малих та середніх фірм, купуючи в середньому майже 25 % загального обсягу випуску продукції цими підприємствами [10].

Таблиця 1. Додана вартість вибірки країн світу у сфері виробництва, млн дол. еквівалент

Назва країни	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Приріст 2014-2017 рр.
Китай	3 184 235,1	3 250 423,1	3 225 058,3	3 590 977,7	12,77%
ЄС	2 602 941,2	2 361 149,5	2 390 154,2	2 512 108,5	-3,49%
США	2 084 859,6	2 159 808,7	2 160 559,3	2 160 559,3	3,63%
Японія	957 049,5	910 605,9	1 041 770,2	1 041 770,2	8,9%
Росія	239 314,9	173 076,4	153 826,4	188 013,1	-21,44%
Туреччина	156 867,6	143 675,1	143 366,0	149 038,2	-4,99%
Польща	91 448,4	84 160,0	85 213,6	85 213,6	-6,82%
Чехія	50 261,4	45 077,8	47 561,2	52 382,4	4,22%
Румунія	41 749,9	34 839,3	38 015,2	38 015,2	-8,95%
Угорщина	27 357,7	25 220,2	25 042,4	27 643,6	1,05%
Словаччина	19 838,1	17 283,9	18 353,7	19 247,1	-2,98%
Казахстан	22 846,2	18 946,7	15 553,8	17 825,8	-21,97%
Україна	16 325,0	10 835,2	11 217,3	13 890,9	-14,91%
Білорусь	16 619,9	11 654,7	9 617,2	12 098,0	-27,21%
Литва	8 419,9	7 205,1	7 267,0	8 280,6	-1,65%
Болгарія	7 479,3	6 838,0	7 715,5	7 715,5	3,16%
Естонія	3 689,0	3 121,6	3 156,3	3 441,4	-6,71%
Латвія	3 406,2	2 837,0	2 943,1	3 343,3	-1,85%
Азербайджан	3 536,5	2 653,7	1 855,5	1 923,8	-45,60%
Грузія	1 884,5	1 528,0	1 493,0	1 601,3	-15,03%
Вірменія	1 122,2	971,6	1 084,6	1 180,5	5,20%
Киргизія	1 021,4	938,3	1 051,6	1 142,5	11,86%
Молдова	928,6	774,7	803,0	935,7	0,76%
Таджикистан	704,0	683,2	675,8	675,8	-4,01%

*World Development Indicators [12].

Таблиця 2. Додана вартість за витратами виробництва у 2017 році, млрд грн

Галузь	Сума	Частка в підсумку
Усього	2 257,30	100,0%
Оптова та роздрібна торгівля	504,23	22,3%
Переробна промисловість	459,71	20,4%
Транспорт, логістика	224,73	10,0%
Добувна промисловість	211,69	9,4%
Сільське та лісове господарство	200,32	8,9%
Професійна, наукова та технічна діяльність	141,57	6,3%
Постачання електроенергії, газу, пари	140,08	6,2%
Інформація та телекомунікації	105,56	4,7%
Операції з нерухомістю	74,76	3,3%
Будівництво	61,85	2,7%
Інші	132,8	5,9%

*Держстат України [4].

З часом постачальник може набути статусу виробника кінцевого продукту, вирости у велику компанію. МСП з країн з низьким рівнем доходів мають більше шансів увійти в цю мережу на нижчих рівнях постачальників. Однак така позиція МСП є нестабільною, оскільки МСП може бути легко замінений іншим постачальником, запропонують кращі конкурентні переваги (нижчу собівартість та ціну, кращу якість та стабільність поставок, здатність швидко модифікувати параметри напівфабрикату, що постачається). Для МСП-учасника ланцюга виникає стратегічне завдання не тільки увійти у таку мережу, але й рухатися вгору шляхом збільшення доданої вартості.

Розрізняють прямий та непрямий експорт, і частка малого і середнього бізнесу в прямому експорті дуже незначна. Навіть у розвинутих країнах прямим експортом продукції займаються не більше третини МСП. У глобальних ланцюгах створення вартості МСП, як правило, складають відносно невелику частку експорту країн. Державна зовнішньоекономічна політика часто спрямована на підвищення конкурентоспроможності великих фірм-експортерів.

В Україні відсутня регулярна статистика про додану вартість МСП та їх внесок в експорт, і тому неможливо зіставити з іншими країнами, але доречно використати дані сусідніх держав зі схожим рівнем розвитку, які надають відповідну звітність в ОЕСР (таблиця 3). На наш погляд можна припускати, що експортують не більше 5 % українських мікро-підприємств, 30 % малих, 60 % середніх і 80 % великих підприємств.

Таблиця 3. Частка підприємств, які виробляють продукцію на експорт, %

Країна	Усі фірми	За чисельністю персоналу, чол.			
		0-9	10-49	50-249	250 і більше
Угорщина	20	11	63	80	87
Литва	21	8	61	81	86
Латвія	31	18	66	83	84
Польща	1	8	48	65	87
Румунія	15	5	27	63	81
Словаччина	9	4	63	99	100
Середні значення	16	9	55	79	88

**ОЕСР [11].*

Найбільші перспективи для українських МСП в глобальних ланцюгах створення вартості відкриваються у сфері «зелених» інвестицій (виробництво екологічно чистої продукції або енергоефективних пристроїв). На європейських ринках високим попитом користуються продукти органічного землеробства. Показовими є приклад ТОВ «Старий Порицьк» (Волинь), що спеціалізується на молочному тваринництві та рослинництві. Якість продукції підтверджує сертифікат «Органік Стандарт» на вирощування гречки, люцерни, пшениці, вівса, гороху, вирощування коней, телят, корів, виготовлення молока, масла, сирів та сироватки. Підприємство не користується кредитами банків, хоча його засновником є колишній банкір. Господарство закуповує лише пальне, все інше має своє. Ціна на органічну продукцію в кілька разів вища від звичайної продукції. Зерно та корми експортуються в країни ЄС, але сири продаються на місцевих ринках. Європейські трейдери готові викуповувати будь-які обсяги продукції, але не продукцію з високою доданою вартістю [3].

Розповсюджена у світі схема глобального ланцюга з виготовлення та продажу продукції всесвітньо відомих брендів. Чимало дрібних фірм в Україні виготовляють швейну продукцію на замовлення за дизайнами брендів для наступного експорту під чужою торговельною маркою. Іншим популярним варіантом є виготовлення компонентів для збірки автомобілів, наприклад, електрообладнання, датчиків, сидінь, чохлів.

Проте в ланцюгах вартості існує одна серйозна небезпека для бізнесу, на яку практично не звертають увагу вітчизняні економісти: кінцевий виробник ставить постачальників у суворі рамки, звужує таким чином можливості диверсифікації покупців. Постачальник фактично втрачає функцію незалежного підприємства і стає цехом великої корпорації, яка перетворюється на єдиного або монопольного клієнта.

Інноваційні МСП не мають підтримки держави у розвитку культури виробництва, управління, захисті інтелектуальної власності. Тому багато МСП вимушені продавати свої наукові розробки, замість того, щоб отримувати дохід від прав на ноу-хау. Малому і середньому бізнесу багато що заважає у приєднанні до глобальних ланцюгів вартості: незначні масштаби бізнесу (великі корпорації потребують великих обсягів продукції), відносно вища собівартість продукції, інформаційний вакуум, нестабільність розвитку, обмежені можливості для наукових досліджень, складнощі у доступі до фінансування, слабка інституційна підтримка, а взагалі – неможливість конкурувати з великими фірмами у дослідженнях і виході на світові ринки.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Ключовими факторами успіху для МСП в ланцюгах додавання вартості є: якість продукції, кваліфікована робоча сила, міцність стосунків з клієнтами, освіта, досвід та контакти підприємця. МСП здатні виходити на нішеві ринки, швидше пристосовуватися до потреб клієнтів, уникати внутрішньої бюрократії, більш ефективно використовувати інформаційні та комунікаційні технології. Зокрема, навіть дрібні фірми можуть через численні веб-сайти виходити на кінцевих покупців в усьому світі,

використовувати можливості електронної комерції. Зростає важливість знань, інновацій, а не тільки обсягів виробництва. Роль держави у розвитку експортного потенціалу МСП для залучення у глобальні ланцюги доданої вартості вирішальна, а саме: інформування про можливості участі в глобальних ланцюгах, пільгове фінансування МСП як постачальників, захист інтелектуальної власності МСП та податкові пільги для інноваційних підприємств, субсидії на стандартизацію продукції. МСП потребують технічної допомоги в стандартизації та сертифікації продукції. Водночас залучення МСП в ланцюги створення вартості несе в собі загрози втрати функціональної незалежності. Тому підприємства повинні підтримувати достатню диверсифікацію замовників і постійно підвищувати свою частину доданої вартості за рахунок удосконалення технологій. Україна має приєднатися до міжнародних стандартів звітності про додану вартість за видами підприємств.

Список використаних джерел

1. Брил' І. В., Рябікіна К. Г. Передумови виникнення та визначення складу доданої вартості підприємств. *Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку*: зб. наук. пр. Київ: ІЕП НАНУ, 2016. С. 41–54.
2. Глава Уряду: Ми створили механізм бюджетної підтримки інновацій, запускаємо його до кінця року. Урядовий портал. 27 вересня 2018 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/glava-uryadu-mi-stvorili-mehanizm-byudzhetnoyi-pidtrimki-innovacij-zapuskayemo-jogo-do-kincy-roku>.
3. Гордейчик Е. Земельный банкир. Как экологические продукты стали джек-потом для экс-финансиста. *ФОКУС*. 08.08.2016. – <https://focus.ua/economics/354888>.
4. Додана вартість за витратами виробництва суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності (2013–2017). Держстат України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze.htm.
5. Кравцова І. В. Методика дослідження глобальних ланцюгів створення вартості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Економіка і менеджмент. 2016. Вип. 16. С. 39–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_16_10.
6. Мельник Т., Конрад Ю. Національні підприємства у глобальних ланцюгах створення вартості. *Вісник КНТЕУ*. 2016. № 3. С. 49–65.
7. Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80>.
8. Самойленко Л. Б. Вплив глобальних ланцюгів доданої вартості на українську індустрію інформаційних технологій. *Ефективна економіка*. № 3, 2016. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4834>.
9. Черних О. В. Особливості формування доданої вартості продукції на промислових підприємствах (Науково-довідна записка). Інститут економіки промисловості НАН України. Київ – Краматорськ. 2017. 34 с.
10. Financing Growth: SMEs in Global Value Chains. BIAC, B20 China, World SME Forum, SME Finance Forum (2016). URL: <http://biac.org/wp-content/uploads/2016/06/Financing-Growth-SMEs-in-Global-Value-Chains.pdf>.
11. Inclusive global value chains: joint OECD and World Bank Group report. (2015). URL: <https://www.oecd.org/trade/OECD-WBG-g20-gvc-report-2015.pdf>.
12. World Development Indicators. The World Bank. URL: <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/themes/economy.html>.

References

1. Bryl', I. V. & Ryabikina, K. H. (2016). Peredumovy vynyknennya ta vyznachennya skladu dodanoyi vartosti pidpryyemstv. *Stratehiya ta mekhanizmy rehulyuvannya promyslovoho rozvytku*. Kyiv: IEP NANU, 41–54. [in Ukrainian].
2. Hlava Uryadu: My stvoryly mekhanizm byudzhetnoyi pidtrymky innovatsiy, zapuskayemo yoho do kintsya roku. (2018). Uryadovyy portal. 27 veresnya 2018 roku. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/glava-uryadumi-stvorili-mehanizm-byudzhetnoyi-pidtrimki-innovacij-zapuskayemo-jogo-do-kincy-roku>. [in Ukrainian].
3. Hordeychyk, E. (2016). Zemel'nyy bankyr. Yak ekolohichni produkty staly dzhek-potom dlya eks-finansystiv. *FOKUS*. Retrieved from: <https://focus.ua/economics/354888>. [in Ukrainian].
4. Dodana vartist' za vytratamy vyrobnytstva sub'yektiv hospodaryuvannya za vydamy ekonomichnoyi diyal'nosti (2013–2017 rr.). (2017). Derzhstat Ukrayiny. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze.htm. [in Ukrainian].

-
5. Kravtsova, I. V. (2016). Metodyka doslidzhennya hlobal'nykh lantsyuhiv stvorenniya vartosti. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment*, 16, 39-45. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_16_10. [in Ukrainian].
 6. Mel'nyk, T. & Konrad, Y. (2016). Natsional'ni pidpryyemstva v hlobal'nykh lantsyuhakh stvorenniya vartosti. *Visnyk KNTEU*, 3, 49-65. [in Ukrainian].
 7. *Pro skhvalennya Stratehiyi rozvytku maloho ta seredn'oho pidpryyemnytstva v Ukrayini na period do 2020 roku.* (2017). Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 24 travnya 2017 r. № 504-r. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80>. [in Ukrainian].
 8. Samoylenko, L. B. (2016). Vplyv hlobal'nykh lantsyuhiv dodanoyi vartosti na ukrayins'ku industriyu informatsiynykh tekhnolohiy. *Efektivna ekonomika*, 3. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4834>. [in Ukrainian].
 9. Chernykh, O. V. (2017). *Osoblyvosti formuvannya dodanoyi vartosti produktsiyi na promyslovykh pidpryyemstvakh*. Instytut ekonomiky promyslovosti NAN Ukrayiny. Kyiv – Kramators'k. [in Ukrainian].
 10. Financing Growth: SMEs in Global Value Chains. *BIAC, B20 China, World SME Forum, SME Finance Forum.* (2016). Retrieved from: <http://biac.org/wp-content/uploads/2016/06/Financing-Growth-SMEs-in-Global-Value-Chains.pdf>.
 11. *Inclusive global value chains: joint OECD and World Bank Group report.* (2015). Retrieved from: <https://www.oecd.org/trade/OECD-WBG-g20-gvc-report-2015.pdf>.
 12. *World Development Indicators.* (2018). The World Bank. Retrieved from: <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/themes/economy.html>.

Стаття надійшла до редакції – 19.11.2018 р., прийнята до друку – 10.12.2018 р.